

ЗА НАЧИНА НА САМООПРЕДЕЛЯНЕ НА „НАШЕНЦИТЕ“ В ОБЛАСТТА СРЕДСКА ЖУПА, Р. КОСОВО¹

Доц. д-р Илияна Гаравалова

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“
при Българска академия на науките

Република Косово получава своята самостоятелност на 17.02.2008 година, а държавната ѝ територия обхваща обширна част от областите Гора (разположена между планините Шар, Кораб и Коритник в границите на републиките Косово, Албания и Северна Македония) и Жупа (включваща Дебърско (Република Северна Македония) и териториите на северозапад в Република Косово), чието население, макар и ислямизирано, е с доказано български произход (Антонова-Василева 2018а: 79; Антонова-Василева 2019: 1; Гаравалова 2015: 53; Кочева-Лефеджиева 2003: 134; Тончева 2012: 7). Именно тук е областта Средска Жупа (наричана още Сретечка, Средачка, Призренска или Ябланичка), разположена в южната част на Република Косово и включваща десетина селища (Речане, Локвица, Долно и Горно Любине, Манастирица, Не-брегоще, Раховец, Пляняне, Призрен и др.) в Призренско (Антонова-Василева 2018а: 78; Антонова-Василева 2019: 1; Гаравалова 2015: 53).

За съжаление наличните в балканския контекст проучвания за етническата принадлежност на населението от разглеждания регион много често са политически пристрастни, с превес на едни или други етнически, национални или религиозни тежнениа. В духа на лингвистичната традиция в Сърбия и Югославия, започвайки от края на XIX век, то се определя като сръбско (Младенович 2005; Антонова-Василева 2018б). На опитите говорът на славянската общност в областта Средска Жупа да се определи като македонски или бошнячки език в резултат от толерирането на „самоопределянето“ на появилите се след разпадането на СФР Югославия нови самостоятелни държави в границите на славянския свят и към изследването на техните „микроезици“ се гледа като на поредния опит филологията да бъде поставена в служба на текущите политически процеси (Антонова-Василева 2013а; Антонова-Василева 2014в: 54; Дуличенко 2013: 266). Още през 1900 г. В. Кънчов акцентира върху българския произход на населението от разглежданите области, чийто говор носи „*всички отличия на дебърското българско наречие*“ (Кънчов 1900: 100–102), наблюдение, потвърдено и от експедицията в Македония и Поморавието през 1916 г. (Тончева 2012: 33). Традиционно възгледите на българските учени за езика на населението в Косово се основават на конкретни наблюдения на говорите в региона, като и най-новите изследвания по проблема също потвърждават извода, че в случая става дума за „*местни стари жители от български род, приели мохамеданството*“ (Иванов 1993: 140–141; Антонова-Василева 2014а; Антонова-Василева 2018а: 78; Антонова-Василева 2019; Гаравалова 2020 и др.).

Ислямизирането на населението способства за запазването на някои архаични черти в диалекта на областта Жупа. В комбинация с по-нови тенденции и типологични специфики, отличаващи българския от останалите славянски езици (наличие на силово

¹ Статията е написана във връзка с работата по проект „Изследване на българските диалекти на различни езикови равнища“, подтема 2: „Българските говори в областта Жупа, Р. Косово“.

ударение; отсъствие на различни типове интонация и фонологичен квантитет при гласните; аналитичен характер на именната система; наличие на тройна система за членуване, близка до тази в родопските говори, напр.: *лебот, лебоф, лебон* 'хлябът' – Жупа; удвояване на допълнението и преизказно наклонение; аналитично изразяване на сравнителната и превъзходната степен при прилагателните и наречията, на инфинитива – с да-конструкция и на бъдеще време с частица; наличие на богата глаголна система с две различни прости форми за минало свършено и минало несвършено време. (БДА. ОТ 2001: к. № 2)), те недвусмислено доказват принадлежността на говора към българския езиков континуум. Има и редица специфични черти, които в още по-голяма степен го свързват с българските диалекти в държавните ни граници, като наличието на звук ъ на мястото на старобългарската **Ѣ** (напр.: *дъп, зъби, гъба* – Жупа), като рефлекс на старобългарската **Ѥ** (вж.: *бъдник, мъгла, тъст* и др. – Жупа) и в групи ър/ръ и ъл/лъ на мястото на *p* и *l* (напр.: *зърно, сърп, вълна // суза* 'сълза' и др. – Жупа), наличие на група чер-//чар- (напр.: *чарвец, череп, черево, черешна* и др. – Жупа), застъпници шт // шч, жд // жц на мястото на прасл. съчетания **tj, *dj, *kt* (напр.: *горешт, лешта // лешча, маштеа, вежда // веж(и)а, межда, прежда, сажди* – Жупа), наличието на рефлекс е на ъ (напр.: *дѣн, дѣт* – Жупа), остатъци от якав изговор на мястото на ъ (срв.: *Йѧ сум ѧмал тѧѧа кнѧга, сум ѧа дѧл н'ѧкому.; в'ѧчи* и др. – Жупа), образуване на бъд. вр. с частица к'е и сегашно време на глагола (напр.: *к'е видет* – Жупа), редовно се употребяват и форми за мин. св. и мин. несв. време (напр.: *им зедое глайте* 'взеха им главите – с. Горенци, Жупа) и някои лексикални особености (Антонова-Василева 2014а; Антонова-Василева; Гаравалова 2020).

Географската изолираност на селищата от Средска Жупа и затвореността на общността са основна причина за отличното запазване на диалекта, чиято жизненост и функционалност се дължат на това, че местният говор е единственият начин за общуване между членовете на общността, независимо от техния пол, възраст или образование. Фактът, че се намира във възможно най-западната част на българското езиково землище, го превръща във важно доказателство за непрекъснатостта на българския езиков континуум и прави изучаването и съхраняването му особено важно за българистиката.

За да бъде възможно това, от особена важност са политическите, социалните и икономическите условия, при които живеят жупаните, а те далеч не са благоприятни. Обстановката, в която протича животът на тези хора, особено в последните три десетилетия, е, меко казано, динамична – на политическо равнище: войни, многократна смяна на държави и администрации, никоя от които не ги припознава като свои, но всяка имаща конкретна представа какви не бива да бъдат, непрекъснат натиск жупаните да се самоопределят като бошняци, македонци, сърби и дори турци или албанци в резултат от политическа конюнктура; на административно равнище: загуба или унищожаване на държавни архиви и документация, съответно на сигурност и идентичност; на социално равнище: тежки условия на оцеляване поради унищожаването на икономиката в региона, бедност, безработица и социалната несигурност, които принуждават младите да търсят шанс за по-добър живот в чужбина. Ето защо не е учудващо, че към въпросите, свързани с национална идентичност, се подхожда с огромно недоверие, а подобни разговори се водят най-често между близки и доверени хора и затова се регистрират изключително

трудно и рядко. Начинът на етническо самоопределяне на носителите на даден териториален говор обаче е важна част от проучването на диалекта, тъй като предопределя до голяма степен посоката на развой на лингвистичната система и улеснява достигането до някои изводи. Именно затова тази статия си поставя за цел да разгледа съвременната езикова ситуация в областта Средска Жупа, представена чрез анализа на нов теренен материал, събран лично от автора през периода 2015–2019 г., по време на пребиваването му в района на гр. Призрен като преподавател в ежегодния кандидатстудентски курс по български език, история и литература, провеждан там.

Тъй като местните хора се страхуват да говорят по темата за националната принадлежност и я избягват, дори за дългогодишен преподавател, ползващ се с доверието на общността, е трудно да регистрира на запис назоваването на конкретна народност. В затворената общност на селата в Жупа обаче всеки нов човек се забелязва и незабавно се подлага на директен разпит. Докато при първото си появяване в с. Речане, Призренско, обяснявах на възрастен мъж какво работя, той се ядоса, че съм един от многобройните „мисионери“, прилъгващи младежите с обещания за университетски стипендии и високи заплати да се самоопределят по определен начин, и троснато ми заяви: *Из Бугария ли сте? А що че ги учиш! Ми знамо, ми бугарски сбѡримо! Ми сме йѣдно!* Една от майките на учениците от курса, макар да не използва названието България, индиректно свързва жупаните с нея чрез общността в обичаите и топонимията, пряко свързана с помаците – определение, използвано много често от хората от региона за етническо самоопределяне, защото се смята за по-безопасно, тъй като не се свързва директно с конкретната държава: *Йѣзик да нѣ ѣе млѡго прѡблем. Миѣ сбѡримо слѣчно... Л'уди, кѡи жѣвет ѡвде у Жѹпа, сбѡрат ѣсто ка миѣ. Знѡчи нѣма рѡзлика у сбѡр. Нѡши ѡбичаи, свѡтбе, млѡго са слѣ чни кѡ о Брѣзница, Рѣ бново, Драгѣ ново, тѡм де ѣма пѡмаци.*

Жупаните, подобно на гораните, най-често наричат себе си „нашенци“, а диалекта и обичаите си „нашенски“, ясно съзнавайки, че се различават от останалото многонационално обкръжение в държавата (Антонова-Василева и др. 2016: 321; Антонова-Василева 2019: 15, Мангалакова 2008 и др.). Макар да не уточняват чрез етноними какъв е „нашенският“ език, хората от областта Жупа имат много ясна и точна представа какъв не е. Той определено не е албански, защото нашенците не разбират този език и това е основният им проблем с държавната телевизия: *Кѡсовска (телевизия) ѣма, але ниѣ не разбѣрамо, щѡ да глѣдамо на ѡблански. Па и ѣѡ нишита не рѡзбирам ѡли глѣдам слѣке.* И в междуличностните общувания с приходящите търговци или външни за общността хора, за което свидетелства и разказът на възрастна жена за добронамерения ѣ опит да общува със самотната си съседка, отскоро омъжена в селото албанка: *Свѡки ѣѣзик ѣе дѡбѣр да знѡш. А кѡко, тѡлико врѣдиш. Ёво нѡма ни билѣ ѡлбанци тѹѣка. Ми ѣе рѣдко нѣкой ѣѣзик, нѣкой рѣч знѡмо.* А такива смесени бракове са рядкост в района, защото нашенците не обичат албанците, които изкупуват предприятията, даващи препитание на Жупа, и ги обричат на безработица: *Нѡшита фѡбрика ѣѡ дѡдѡа прѣватно (частно). Знѡш кѡл'ко билѡ и жѣни и мѹже, ѡнѡ Жѹпа, свѣ работѣли... Ѳни кат прѡдѣжеха и рѡт три мѣсеца, ѡни ѣѡ дѡдѡа, ѡлбанци дѡдѡа и ѣѡ ѹзуа. И тѡко и тѣ да пѡчнат да нѣ та пѹштит вѣке и тѡке, тѡк ѡтѣшла фѡбрика.* Албанците се считат за примитивни, жестоки хора, с които е опасно да се общува, и биват наричани презрително шиптъри. Попитана защо не се оплачат от непрекъснатото замърсяване на р. Бистрица от разположените нагоре по течението албански фабрики, една жена от с. Речане

обяснява: *Айде, брѐ, дѐ чѐ ѝа чсти, ѝѐдѐн дѐн ѝѐ цѐрвена рѐка, ѝѐдѐн дѐн ѝѐ жѹта рѐка. Кѐме чѐ рѐчеш? Оти тѝа са шѝптари, нѐ мѐж да се рѐзумеш уз нѝ. Свѐ шѝптѐри, ѓви нѝши л'ѹбиници, плѝйанци, рѐчанци тѹѝ свѝ истѐрали ѓни и ѝѐ ѹзев прво зѐмл'у. Штѓто ѓн нѐма ѓман, нѐма нѝ що ѓн, ѓдма пѹца.* Албанският е езикът на висшето образование в столицата Прищина, което е основна причина децата от региона да предпочитат образованието в България. Въпреки това, когато няма вариант за получаване на образование в чужбина, университетите в Прищина се считат за по-престижни от този в Призрен. Ето как описва обучението на внука си и собствения си сблъсък със задължителното изучаване на албански в училище една жена от с. Речане: *Ѐма (факултет), ама нѐче ѓн ѓвде, ѓче у град. ѓвде (в Призрен) бѝ л на нѝшиѝ ѝѐзик кѐо мѝ смо, а тѐмо у Прищина на ѓлбански. Нѐ, ѓлбански нѝкой ѓвде... Чѐтири гѓдине ѝѐ сум ѹчила шкѓла на ѓлбански. Нѐ разѹмѝаиш, марѝ, нѝшта. Пѐрво се ѝде на албански, ѓвде ѓчеле ѓлбански, стѐри л'ѹди на ѓлбански. Нѝшта, чѐрко, не смѓ наѹчиле тѐм. Дѓджи кѹчи, сбѓриши свѓѝ ѝѐзик, ѝди у шкѓла сѐмо штѓ смо наѹчиле – врѐта кѐко сѐ вика, прѓзор кѐко сѐ вика и нѝка кѐ прѐ, нѝшта.* Въпреки това, докато гледахме видеозаписа от бала на абитуриентите от училищата в Призренско, домакинята отбеляза: *Свѐ нѝши дѐца, ѓлбански нѐма тѹка, сѐмо нѝши – от нѝша Жѹпа – Л'ѹбине, Небрѓште, Манастѝрица, Лѓквица и Рѐчан'е.*

Нашенският език няма нищо общо и с турския, макар че турската експанзия в региона е равна на албанската и дори по-сериозна от нея, защото е стратегически много по-добре обмислена. Докато Албания разчита основно на преселването на големи групи хора и многодетността на семействата, Турция действа много по-обмислено и мащабно, като разчита на общата религия за посредничество. Косовските телевизии са залети от турски сериали, излъчващи се без дублаж със субтитри на сръбски, а не на албански език, което е показателно за целевата група, към която са насочени тези предавания: *У ѝѹтро ѝѐне ѝма... тѹрски. Тѹрски пѹшитет, ѓма тѐк ѝе, а се чѝта сѐрбски. Мѝ тѐко, (а останалото) нѐ са прѓчита и нѐ са пѹшите, ѝѐ сум стѐра.* Освен това с всяка изминала година се увеличава турското население в района на гр. Призрен: *Дѓшли са тѹрци, Призрен ѝе вѐле, чѹвам, тѹрски град. А напрѝмер сѐга и ѓва и нѝши л'ѹде, що тѹк жѝвет, свѐ прѝчае тѹрски. Ёве и нѝши дѐца ѝдет на тѹрски ѓвдек ѝсто тѹрски свѐ ѝѐзик ѝдет.* А причината за този нараснал интерес към турския е много проста. В Жупа се шири безработица, а турски фирми предлагат работа и отлична заплата на всеки, който каже, че е турчин. При университетско образование в Турция се предлагат толкова сериозни стипендии, че от тях може да се задели за подпомагане на семейството си в Косово, а след това държавата изплаща и допълнителна цяла заплата към основната, ако се върнеш да преподаваш в региона турски език: *Прѐ ѝшли у Тѹрска млѓго. Сѓг де мѝ ѝе блѝже ѓвде и ѝѐфтенѝ ѝа финѝнсишка. Прво ѝде на ѝѐзик, чѐрка ѝшла. Заврѝшила ѝѐзик и тѹрски и стоматолѓгийѝа на тѹрски заврѝшила. За чѐрку бѝло ѝди тѐже, тѐѝ прво ѝѐзик трѐба да наѹчиши, а бѹгарски нѝши ѝе слѝчно.* Интересно в случая е да се отбележи, че турският, който се учи в Призрен и се говори от призренските турци, е различен от езика, който се говори в Турция, за което свидетелства и следният разказ: *Свѐ одлѝчен ѝшел, свѐ. И ѝѐзик ѹчил' ѝѐна гѓдина у Призрен. Тѹрски ѝѐзик. Кад ѓтишел тѐмо, кѐ да другѓ ѝѐче ѝѐ свѐ. Призрен бѝшка збѓри, тѹрски ѓма бѝшка. Тѐмо, дѐ отѝшол, бѝшка. Мѐшено, мѐшено. Са сѝла дѓшол и вѝтив мѐло тѹѝ курѝ ло нѐгоре, тѹѝ сѐ прѝят тѹрци да сѐ. Вѝква тѹрци, дѓшли... Нѐ мѓгут да се рѐзберат. Кад дѓде тѹрчин и тѹѝ бѝшка. А кѐко! Аш кѐжемо, знѝм, ѝшол сум мѐло, ѝшол, ѓли сѹм... мослимѝн сѹм!* Възмущението на възрастната жена

от подмяната на етническата принадлежност на верска основа в края на изказването ѝ е особено показателна за това, че населението на Жупа не причислява този етнос към нашенците.

Възрастните хора категорично разграничават нашенския език от всички останали славянски езици, говорещи се в държавата. Особено показателен в този смисъл е един разговор, който, за съжаление, не е регистриран в аудио записите по технически причини. В личен разговор една от най-възрастните ми информаторки подчерта: *Мѝ е и вѝе сме си нѝши*. Помолих я да поясни, но тя упорито изместваше въпроса ми, отказвайки да замени личните местоимения с етноним, затова реших да я провокирам да го направи, разпитвайки за близки села, населени с хора от други етноси. Попитах дали те са наши и отговорът беше: *Ќни са шѝптѝри, ѝлбанѝци. А ѝни са вѝрли сѝрбе*. Когато обаче попитах дали хората в Македония са наши, жената завъртя очи хитро и каза: *Ќни са си вѝши, опрѝвѝайте се с нѝх*.

Завидната ориентация, която показва тази възрастна жена в комплицираната и все по-усложняваща се балканска езикова ситуация, се споделя от по-възрастното поколение, което помни разказите на своите баби и дядовци за българския произход на тукашното население и, макар да избягва да говори за него, намира начин да намекне, че разбира за какво става дума. България представлява голям интерес не само за кандидат-студентите, но и за всички жители на Жупа. Хората познават следващите у нас младежи, интересуват се от живота им, предават си един на друг разказаното от тях и ги чакат за празниците, за да чуят от първа ръка всички подробности. Такова е отношението и към преподавателите в курса по български език, литература, история и култура, който се провежда ежегодно тук. Развитието на технологиите също способства за задоволяването на този интерес. В Жупа всяка къща разполага с компютър и интернет, защото това е единствения относително евтин начин за поддържане на връзка с емигриралите членове на семейството и рода, но това е и начин да научиш повече за това, от което се интересуваш. А когато разказват за видяното и наученото за България, най-често срещаният коментар на хората е: *Вѝака куд нѝс, кѝде вѝс, свѝ ѝе ѝсто, да бѝде, свѝ ѝе ѝсто*. Много показателен в това отношение е разказът на една жена от помощния персонал в речанското училище за откритите от нея в мрежата примери за идентичността на кухнята и обичаите ни: *Прѝвите вѝ ѝйвар? А, ѝте нѝприка. Тѝрана, прѝйте вѝ ѝе тѝрана, нѝ? Од брѝшино тѝрана се сѝши и пѝсле. Ђ па ѝ сто. Куд нѝс тѝрана, куд вѝс тѝрхана, ѝсто. Се сѝши ѝве врѝме се прѝй, се ѝсуши, нѝпуниши и ѝмаши ѝѝла зѝма. И чѝрба нѝкой прѝви. Свѝ ѝсто знѝчи ѝте и ѝни прѝйат. Пѝ ѝѝ мѝслим да ѝе ѝстѝйа кѝхин 'а. Тѝй куд нѝс ѝста. Тѝй нѝрод у Мѝкедонѝйа, Бѝгарска, ѝвде мѝйе смо на грѝница ѝе ѝѝдно, да. Ђѝ сум глѝдала на ѝѝт 'уб ѝѝна бѝгарска свѝдба тѝма. Ђсто нѝши обѝчаѝ. Ђсто се шѝри. Шѝрени, шѝрени. Ђѝ сум глѝдала. Слѝ чни обѝчаи. Тѝй покѝже дѝка смо ѝѝдин нѝрод нѝкад. Нѝма вѝзен вѝра. Свѝакой нѝкога вѝруѝе. У ѝѝдно бѝга свѝ. А тѝй нѝй-стѝри са обѝчаи. А вѝши и ѝѝзик ни ѝе слѝчен. А мѝ се разѝумемо свѝ*. Тук се цитира само част от продължителен разговор, в който участниците, разпитвайки ме подробно за всичко, което искаха да научат за България, установиха, че при нас и при тях „*ѝе ѝ сто*“.

При по-младото поколение, особено при децата и младежите в училищна възраст, а донякъде и при техните родители, които живо се интересуват от политическата и икономическа съдба на новата държава и така стават уязвими за влиянието на политическата конюнктура, въпросът за етническата принадлежност на жупаните

започва да се развива. Особено показателен в това отношение е следният откъс от разговор, в който темата за езиците отново е провокиран от телевизионната програма: *Йма* (косовска телевизия), *али ми не разбирамо, свѐ ѝе на албански, нѐма на наш ѝезик, нѐ разумево и ми гледамо свѐ срѣпски канали. Ми ѝе смо одвоени горе, ово ѝе Жупа, не сбори албански, босн'ански, мѝе како сбормо нѐ знам, сѐл'ачки, нашенски, како. На македонски, на бугарски, на руски више идемо. Ми кат прѝчамо, на више граматика на срѣпски, затуй што сме навѝкнале на срѣпски ѝезик. Иначе кат прѝчамо и прѝчамо нашенски, македонски увек. Ыѝезик ни ѝе слѝчен. Па на босненски, нашенски као што ѝе. Кол'ко ѝезика знаш више, више вредѝш.* Този цитат е особено показателен по отношение на твърдението, че младите, също както и по-възрастните поколения, ясно осъзнават, че езикът, на който общуват у дома, е славянски, но когато се опитват да обяснят какъв е той, са категорични единствено, че нашенският език не е срѣпски. Причината за това несъмнено се открива във все още съвсем ясният спомен за непосредственото минало, в което разглеждания регион е част от СФР Югославия, а официалният за страната сърбохърватски език се изучава задължително в училище, което улеснява осъзнаването на различията между него и нашенския говор, използван у дома, сред близките и съселяните.

Подобни изказвания са тревожен сигнал, че в последно време нещата бързо започнаха да се променят. Република Северна Македония е съседна държава, отделена от разглеждания регион само чрез билото на Шар планина. Именно там бягат жупаните по време на войната, а сега, в мирно време, пазаруват и се лекуват в тази държава, защото считат условията в нея за по-добри от местните. Когато към това се добави и фактът, че книжовният български език има за основа източните (балканските) говори, а македонската книжовна норма е създадена въз основа на югозападно българските диалекти, които стоят много по-близо до говора на Жупа от балканските, както и изключително агресивната политика на Македония спрямо българския език и история, напълно закономерна става появата, особено у по-младото поколение жупани, на изказвания от типа: *Ако знаш мало Македония и наш ѝезик млого блиски ѝе. Од Шабана майка се лѝчи, он мож да са трѝес године и више у Скoпѝе. Од тромбoза, трoм ѝмела она. И кат че ѝде у Скoпѝе она си мѝшлет да ѝе она из Скoпѝе.* А от тук до цитираното в предходния текст заключение: *Иначе кат прѝчамо и прѝчамо нашенски, македонски увек,* остава само една крачка. За хората, споделящи тази гледна точка, българският език започва да не е еднакъв, а само подобен на нашенския и трябва да се учи, макар че се усвоява много по-лесно от турския, например: (Браво), *че си научила ѝезик овде наш. Мало ѝма бугарски ваш и наш мало ѝма разлика. Комуникаѝѝа трѝба, разговори. А ѝма доста наше дѝца от Жупа тамо код вас и добро прихвѝтиле. И ѝезик научиле и добри ученици са. Чѝрка заврѝшила ѝезик и турски и стоматологѝѝа на турски заврѝшила. За чѝрку било ѝди теже, теѝ прво ѝезик трѝба да научѝш, а бугарски наш ѝе слѝчно.*

Езиковата ситуация в образователните институции на територията на Жупа (както и на цяло Косово) е изключително пѝстра. На въпроса ми на какъв език учат в училище една от ученичките от шести клас в с. Речане отговаря така: *Босненски, ѝнглиски, албански. На кой ѝезик учимо. На босненски. Али ѝмамо и албански, ѝмамо ѝнглиски, нѝмачки. Предмети? Нѝ, учимо само ѝезик, нѝ предмети. Албански ѝ сто само ѝезик. И нѝмачки. Па турски ѝсто учимо. Туй ѝе курс. Свѐ учат турски. Удѝвна са га училе руски, нѝколко го знали сѝга.* Този прекомерен интерес към езиците още на ниво начално образование

се дължи на две причини: многонационалността на държавата и високата степен на безработица в нея, която принуждава голяма част от населението, включително и на Жупа, да търси препитание зад граница. Емиграцията е толкова сериозен проблем, че властите са принудени да прибегват до хитрости, за да ограничат поне малко процеса: *А дџека сѐга мѝксус дипломѝ каснет, да не бѝ ишли наприѝмер дѝца у инострѝанство, да бѝ останале.* Роднините често се виждат само онлайн или по време на летните отпуски, поради което и на най-възрастните се налага да са в крак с компютърните технологии: *Или сѝдимо на клѝпе кѝдѝ плѝдне, ѝли унутра, ѝкол дѝсет сѝт сѝстра ме чѝка на компѝутер. И дѝбро, дѝдѝжи ѝвек, ѝвек сум тѝйка.*

Разказът на шестокласничката е показателен и в друго отношение: докато повечето езици се изучават само като отделни предмети в училище, мястото на основен „матерен“ за славянското по произход малцинство от областта Жупа език, на който се изучават нелингвистичните дисциплини, се заема от новосъздадения босненски език. Пътят, по който се достига до това положение, е лесно проследим. В своите разработки по темата за езика на населението от областите Гора и Жупа Лучия Антонова-Василева многократно акцентира върху това, че предположението, че Албания и прилежащите ѝ територии се заселват с българско население по време на преселническите движения в епохата на богомилите, се свързва с наименованието „бошняци“ на жителите на Косово, но с течение на времето то разширява значението си и сега така се наричат всички, които не са албанци, защото не знаят езика и не искат да го изучават. Според авторката след разпада на Югославия и последвалите войни това название съвпада с името на населението на новосъздадената държава Босна, където по политически причини се наблюдават тенденции към консолидация на бошняшката нация, към която се причисляват и някои от гораните в Косово и торбешите в Р. Северна Македония, което налага босненските учени да стеснят значението на етнонима бошняк до название на славянин-мюсюлманин от Босна, макар да приемат схващането, че образуването на бошняшкия народ е свързано с богомилското движение. На тези твърдения Л. Антонова-Василева противопоставя довода, че съществуването на български (християнски) презимена като Бошнаков или Бошняшки доказва, че наименованието бошняк не се отнася стриктно до мюсюлманин от Босна или Санджак. Освен това авторката отбелязва, че разглеждания етноним се споменава за пръв път едва през 15 в., докато наличието на българско население на територията на днешна Западна Албания и Южно Косово е засвидетелствана много по-рано, а към доводите за наличието на старо българско население на територията на Косово в Призренско следва да се добавят и функциониращите и до момента местни имена съдържащи прилагателното български в състава си или съществуването на фамилия *Bugarî* < *bulgarî* в региона. Според Л. Антонова-Василева всички тези сведения за употребата на термина бошняк, разпространен днес в Косово, по-скоро доказват, че връзката на населението с преселници от България към Западните Балкани датира от епохата на богомилството, и обясняват очевидните сходства между езика на българите в Албания (Гора) и в Косово (Гора и Жупа) с българския език, а при наличието на толкова обширна област, населена с българи в Албания, по-реално е да се предположи, че дори и да е имало преселвания от изток в областта Гора и в други местности, те са се извършвали в селища, в които вече е имало местно автохтонно българско население (Антонова-Василева 2014в; Антонова-Василева 2018б: 96–100). Макар да е очевидно, че въпреки историческите и политически превратности споменът за българския произход и език е жив в Призренско, поради

конюнктурата на съвременната политическа реалност по-лесно е да се възприеме, че при наличието на държава Босна, в съседната държава Косово съществува бошняшко население. Така през 2001 г. в община Призрен са регистрирани 17 села с около 20 000 души бошняци (Антонова-Василева 2018б: 101; Мангалакова 2008). Въпреки че връзката на това население с държавата Босна вероятно е вторична, в последните години за неговите нужди оттам се внасят учебници и се изучава босненски език, който мюсюлманите в Босна въвеждат като свой по примера на отделянето на хърватския. Като има предвид всичко това, Л. Антонова-Василева изказва опасенията си относно начина, по който ще повлияе изучаването на този език върху населението от български произход в Призренско, и подчертава, че макар да не е повдигнат при обявяването на независимостта на Р. Косово, въпросът за съществува нето на българско малцинство там трябва да бъде поставен в най-близо бъдеще, за да не възникне „бошняшки“ въпрос, който представлява своеобразно продължение на „македонския“ въпрос (Антонова-Василева 2018б: 102).

За съжаление, подобни опасения съвсем не са лишени от основание. Несъмнено към днешна дата населението от областта Жупа все още е много далеч от това да постави знак за тъждество между изучавания в училище босненски език и нашенския говор, използван в домашна обстановка и между приятели и познати от региона, въпреки политическата конюнктура и социалния натиск. Това важи дори за най-младите негови представители, учениците в началното училище: *Овай дйректор нє зна нашенски. Па вєн 'а босненски. На босненска (преподава) и он ѝе албанец, нє знай нашенски.* В случая става дума за външен за общността човек, защото е от албански произход, и макар да владее отлично босненски, след като го преподава, местните хора са категорични за него, че не знае нашенски. Въпреки казаното дотук във връзка с босненския език обаче не може да се отрече, че в последните години бързо се множат изказвания от типа: *Мийе, бошняци штò смо, кàжемо ба̀бо, а òви та̀та, па нєкой зòви и та̀та код нàс,* които недвусмислено показват, че назрява проблем, който не бива да се пренебрегва.

За съжаление, ако не получи подобаващо внимание и разрешение, в следващите години този езиков конфликт вероятно ще ескалира, подобно на македонския въпрос. Причината за това е тежкото политическо и социално положение на жупаните, които като малцинствена група се чувстват отхвърлени от собствената си държава, подложени са на различни етнически тежнениа и в стремежа си към спокоен, сигурен и обезпечен живот търсят начин да бъдат припознати някъде като „свои“. Несъмнено първият им избор е България, защото „ние сме си наши“, за което недвусмислено свидетелстват не само просъществувалият дълги години курс по български език, литература и история, традиционно ползващ се с голям интерес, и цялостната дейност на „Културно-просветното дружество на българите в Жупа „Български мохамедани“, но и демонстрираното отношение на населението в областта към страната и народа ни. Дългогодишната липса на резултат в това отношение обаче е обезкуражителна, а в името на материалното благополучие някои компромиси стават все по-приемливи. Свидетелство за това е и следващият разказ, който ще бъде цитиран в цялост, тъй като съдържа интересни сведения за сръбската окупация на региона по време на югославските войни: *Мийе от свєкуде смо зє̀ли обйчаи. Йà, жйвели смо зàйедно и от свàкого обйчаи ймамо. Сàмо да се жйви. Да ѝе мйрно, а, чє̀рко. Нє̀ бйло код нàс, мàло бйло, àла стрàшно бйло. Мàло ѝ бйла вòйска. Трй мє̀сеца сàмо бйла. Трй мє̀сеца вòйска вàке свє̀, àма туй ѝе бйло сàмо стрàх. А йшли, у та̀а куча гòре сє̀дали, у онà дòле сє̀дали, у та̀й*

*тамо седали. А как у село наше войска. Па таа из Белград. Срби. Само не ни праиле шеф. Не ни праиле рачуна, ми смо мосилмани, не бид'амо никога, не, не ни праиле шеф. Че седнат, че моабетет, че попиет кафе. Па чакале, ишле по села албанске. Албанске млого шеф виделе. Даржавата да не ѝе бивало рат, да видиши како ѝе. А си била у Призрен? Какво било напре срушено, а сега ка де не ѝе било рат. Ымеја они албанци, имеја, идиш не можеш да ги веруеш. А какво било у Босно, моја черко, иа свѐ ми били моја сестра, брат'а, свѐ у Босна ми било. То ѝе било млого године, то ѝе млого године се бийало, а како ти, ти че отидеш, че смо ги виделе вѐче да цркнеш от муке. Свѐ порушено, свѐ. Четири године биле, четири године тамо, а мийе за три месеца смо. Да побегнет ли? Па не моголи мало, мало да бѐгаат, дѐ че бѐгаат, иа си седи. Не давали да се мѐшаат. Война ѝе що ми шлели они да праѐт. Полити ка, добро не ѝе. Добро за бог, политика и так ѝе направено, що политика ѝе. Ыѐно сѐг на Кафирет у затвор има кой за кол'ко у затвор сади. Ниш, Белград тамо у Ака баиш колико са, осамдесет души, мож да и стѐ има. А ѝе било судое, па доджели по петнайс-дваес године, по трийес, по четириес, што че ти кай животец. А кад не си чула ти, а мийе слушамо македонски. Очевидна в случая е философията на преживелия много трудности човек, който е склонен да направи редица отстъпки в името на това: „Само да се живи“, защото жупанинът вече е живял с всички: сърби, албанци, турци, македонци и пр., затова за него те са по-малкото зло, в сравнение с ужаса на войната и социалната катастрофа, която я следва. Нашенци са толерантни хора, свикнали да оцеляват в многонационална среда, което се потвърждава и от следно-то изказване за националните им празници: *Код нас мнѐго (празници) има. Свѐ ми, и Великден, свѐ празници славим. Нѐма код нас никога (християни), али празника ми не радим. У Призрен има доле, код нас не.* Ето защо в условията на тенденциозна толерантност, с която се характеризира нашето съвремие, където националното и езиковото самоопределяне и самоидентификация често се извеждат като основен и дори като единствен фактор при определянето на езиковата и националната принадлежност, а към въпроса за самоопределянето се прибавя и въпросът за определянето на „нови културни езици“ за целите на новосъздадените държави (Антонова-Василева 2014в: 54) без оглед на това, че така филологията отново се поставя в служба на текущите политически процеси (именно на тази основа се проявява общността между македонския въпрос и въпроса за същността на диалектите в Призренско, Южно Косово), жупаните могат много бързо да променят своята позиция относно етническата си принадлежност, принудени от силните етнически, национални и религиозни тежнениа на своите съседи, от политическата конюнктура или дори доброволно – в името на стремежа си към по-добър живот.*

През 2018 г. в косовския парламент бе подадена петиция, в която се настоява за признаване на българската общност в страната. Тя е организирана от неправителствената организация „Обединените българи в Косово“ с председател Расмин Хамза и започва активната си дейност от края на 2017 г. Петицията е подписана основно от живеещи в районите на областите Гора и Жупа, които се намират в южната част на Косово. Няма данни петицията да е разглеждана от парламента. Това още веднъж подчертава належащата нужда от заемане на национална позиция от страна на България по въпроса за съществуването на българско малцинство в региона.

ЛИТЕРАТУРА

Антонова-Василева 2013а: Антонова-Василева, Л. Актуални тенденции в славистиката – новите езици, микроезиците и микрофилологиите. – Български език, LX, Приложение, 274–282.

Антонова-Василева 2013б: Антонова-Василева, Л. Актуални сведения за изследванията на езика на българските общности в Албания, Косово и Северна Гърция. – В: Културно-историческо и езиково наследство на „съседна“ България. София: УИ „Св. Кл. Охридски“.

Антонова-Василева 2014а: Антонова-Василева, Л. Фонетичната система на говора на с. Шищевец, Кукъска Гора, Република Албания. – Известия на Института за български език, XXVII, 76–112.

Антонова-Василева 2014в: Антонова-Василева, Л. Със самосъзнанието на българин с плава кръв. – Интернет източник: <http://www.spisanie.ongal.net/broi8/6.Antonova.pdf> (25.06.2020 г.).

Антонова-Василева 2016: Антонова-Василева, Л. Диалектната система на с. Шищевец, Кукъска Гора – един говор на границите на българската граматика. София: Мозайка.

Антонова-Василева и др. 2016: Антонова-Василева, Л., Ил. Гаравалова Българският език в исторически граници – разпространение през вековете и обучение в настоящето. – Български език и литература“, 3, 315–321. Антонова-Василева 2018а: Антонова-Василева, Л. Форми за миналите времена на глаголите в българските говори в Косово. – Българска реч, 2, 78–87. Антонова-Василева: 2018б: Антонова-Василева, Л. Езикът на българите в Косово. – Македонски преглед, 3, 93–102.

Антонова-Василева 2019: Антонова-Василева, Л. „Раховечкият език“ или говорът на българите в Раховец. (приета за печат)

БДА 2001: Български диалектен атлас. Обобщаващ том. I–III. Фонетика. Акцентология. Лексика. София: КК „Труд“.

Гаравалова 2015: Гаравалова, Ил. Българистиката в Република Косово. – Българистика, 31, 53–64.

Гаравалова 2020: Гаравалова, Ил. За някои морфологични особености на именната система на говора на с. Речане, Призренско. – В: Сб. Доклади от Международната годишна конференция на Института за български език „Проф. Л. Андрейчин“. София: АИ „Проф. М. Дринов“.

Дуличенко 2013: Дуличенко, Ал. Феномен славянских микрофилологий в современном славяноведении. – В: Сб. XV міжнародны з’езд славістаў. Мінск. Беларусь. 20–27 жніўня 2013 г. Тэзісы докладаў. Т. 1. Мовознаўства. Т. 2. Літаратурознаўства. Культуралогія. Фалькларыстыка. Мінск.

Иванов 1993: Иванов, Й. Западните краища на Македония в етнографическо отношение. – В: Научна експедиция в Македония и Поморавието 1916. Со-фия: УИ „Св. Кл. Охридски“. Кочева-Лефеджиева 2003: Кочева-Лефеджиева, А. За българския език в Косово (фонетични особености). – Македонски преглед, 4, 133–139.

Кънчов 1900: Кънчов, В. Македония. Етнография и статистика. София: Българско книжовно дружество.

Мангалакова 2008: Мангалакова, Т. При нашеници в Косово и Албания. – Интернет източник: http://www.bulgari-istoria-2010.com/booksBG/T_Mangalalkova_Nachenci_v_Kosovo_i_Albanija.pdf (25.06.2020 г.).

Младенович 2005: Младеновић, Р. Граматична основа именица са номинативом множине на -и (мужи, синови, дедови, пружи, јарићи) у јужнометохијским и северно шарпланинским говорима. – Јужнословенски филолог, LXI, Бео-град, 145–177.

Тончева 2012: Тончева, В. Непознатата Гора. София: ИИК „Род“.

**FOR THE WAY OF SELF – DISTINCTION OF “OURS”
IN THE AREA OF SREDSKA JUPA, R. KOSOVO**

Assoc. Prof. Piyana Garavalova, Ph.D.

Institute for Bulgarian Language „Prof. Lyubomir Andreychin“ –

Bulgarian Academy of Sciences

Abstract

The article is interpreting the problem about the way of self-distinction of the Bulgarian minority in the area Sredska Jupa, located on the territory of Kosovo Republic. It is well preserved due to the mountain terrain and the natural isolation of the region and its origin leads back to the years of pros-perity of the First and the Second Bulgarian kingdom. The interest, which the language of the people from the region inflicts, is due to not only the compilation of archaic signs with modern tendencies in the development of the Bulgarian language, but with the possibility that through its research to be outlined the western border of the Bulgarian linguistic area too. The research is based fully on new linguistic material, collected on place during seven years while conducting courses of Bulgarian language, History and Literature for the candidate students from the area.

Keywords: Dialectology, territorial speech.